
УДК 82–311.6"18"

Юлія Булаховська
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

ПРОБЛЕМАТИКА І ФАКТОГРАФІЗМ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ХІХ ст. (Микола Гоголь, Генрик Сенкевич, Болеслав Прус)

Стаття присвячена проблемі достовірності в історичному романі ХІХ ст., зокрема, у ній розглянуто романи «Тарас Бульба» Миколи Гоголя, «Вогнем і мечем» та «Quo vadis?» або «Камо Грядеши?» Генрика Сенкевича, «Фараон» Болеслава Пруса. У статті аналізується також співвідношення історизму та митецької вигадки, фактографізму та художності.

Ключові слова: історичний роман, достовірність, художнє оформлення.

The article deals with the problem of the trustworthiness in the historical novel of XIX cent., in particular, it is considered the novels «Taras Bulba» by Nikolay Gogol, «With Fire and Sword» and «Quo vadis?» by Henryk Sienkiewicz, «Pharaoh» by Boleslaw Prus. The article also examines the relation of the historical and the artistic fiction, the factual account and the artistry.

Keywords: historical novel, trustworthiness, art decoration

Artykuł jest poświęcony problemowi zgodności z prawdą powieści historycznej XIX wieku, m.in. pod tym kątem przeanalizowano powieści «Taras Bulba» Mikołaja Gogola, «Ogniem i mieczem» oraz «Quo vadis» Henryka Sienkiewicza, «Faraon» Bolesława Prusa. W artykule przeanalizowano również stosunek historyzmu do fikcji literackiej, sposób przedstawiania faktów oraz artyzm utworów.

Słowa kluczowe: powieść historyczna, zgodność z prawdą, artyzm.

Значною проблемою для літературознавства є достовірність і фактографізм в історичному романі взагалі, зокрема, у славетному історичному романі ХІХ століття Л. Толстого «Війна і мир». Величезною проблематикою були ці питання у романі Л. Толстого «Війна і мир», котрий вразив читачів і світову критику своєю правдивістю, що не завадило висловити і деякі сумніви: як професійний військовий Толстой міг дозволити штатському П'єру вільно ходити по Бородинському полю під час військових дій.

Особливе місце в історичній романістиці ХІХ століття належить історичним романам М. В. Гоголя і польських письменників — Генрика Сенкевича під назвою — «Вогнем і мечем», «Quo vadis?» або «Камо Грядеши?» і своєрідному історичному романі з вигаданого життя Єгипту Болеслава Пруса — «Фараон».

По-перше, почнемо з роману М. В. Гоголя «Тарас Бульба» — про українсько-польські взаємини в давнину. Цей роман надзвичайно своєрідний за своїм задумом, бо його написано не за звичайною документальною основою, взятою з документальних джерел і творів істориків, а за фольклорними переказами, саме українського фольклору, подібно до поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки».

Висловив у монографії Л. А. Булаховський «Русский литературный язык первой половины XIX века» дуже новітню думку про своєрідну основу цього тво-

ру: «В высокої степені ярким і своєобразним явленням среди повестей «Миргорода» оказался слог «Тараса Бульбы» (1835, окончательная редакция 1842), этого широкого исторического полотна, с колоритными мощными фигурами, с насыщенными исключительной силы эмоциями полудиких исторических характеров, с пышностью и разнообразием красок старинного украинского быта и в их полной жизненности за этими красками современной автору жизни украинского захолустья, из жизни взятый язык страстей и чувств, хотя и отнесённой в прошлое бытовой казацкой речи, черты гениально переработанного им в форме русского языка национального украинского наследства. В «Тарасе Бульбе» Гоголь с громадной силой сочетает силу поэтического звучания украинских народных «дум» (дума о Самойле Кишке, его же издания из народных лироэпических песен, к такой песне восходящих относятся, например, стиль прощания матери с сыновьями, а также выражение своих исторических источников (ПсевдоКоньського, Стрыйковкого, князя Мышецкого и др.) с громадными запасами собственных речевых впечатлений, почерпнутых им из родного окружения, родного быта» [1, с. 154].

Значний інтерес щодо порушеної нами проблеми становить історичний роман видатного польського письменника ХІХ століття Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» про українсько-польські відносини в давнину. Не треба бути хорошим знавцем історії, щоб зрозуміти невідповідність цього твору історичним даним, бо тут зміщено правдиві акценти історії при характеристиці: войовничої польської шляхти, зображеної тільки в позитивних тонах, більше того — в ура-патріотичних тонах. Що стосується героїв з українського табору, то їх подано лише в негативних рисах, а образ Богдана Хмельницького, взагалі, як втілення розбійництва і зла. Крім того, історичні акценти зміщено і в показі окремих військових епізодів, наприклад, поразку польського війська під Жовтими Водами зображено як тимчасовий епізод, а, скажімо, успіхи польського війська при обороні Збаража — епізод, принципово неважливий у ході військових подій, як переможний.

Справа в тому, що історичний твір Сенкевича задумано в принципі як розважальний, а не історичний. Він свідомо наслідує «Іліаду» Гомера, де приводом для Троянської війни був образ Єлени Прекрасної, а тут прекрасної польки красуні Єлени з дворянського середовища. Коли сучасному польському режисерові в постановці фільма «Вогнем і мечем» — Єжи Гоффману інкримінували перекручення історичної правди, він зі сміхом відповів, що ця постановка — це розважальне кіно, а не правдиве відтворення навіть історичного роману. Польська критика у свій час дуже підносила роман Сенкевича «Вогнем і мечем» (першу частину «Трилогії»), котра перевищувала нібито твори Вальтера Скотта і Дюма-батька, де фігурували постаті королів і знатних вельмож, насправді існувавших в історії, наприклад, королів Англії — Ричарда Левине Серце і його молодшого брата — принца Джона; у Франції — Людовіка ХІV і герцога Рішельє, чи вигадана постать його брата-близнюка короля, котрий мав нещастя бути дуже подібним зовні до Людовіка ХІV. До речі, сучасні історики Англії, відповідно до історичних джерел, трактують по-іншому, і постаті Ричарда Левине Серце, і його брата — принца Джона,

в тому розумінні, що не таким вже позитивним був в історії Ричард Левине Серце і таким вже негативно-підступним принц Джон.

Набагато більшим успіхом користувався інший історичний роман Генрика Сенкевича «*Quo vadis?*» — інша назва «*Камо грядеши?*» з античної доби, з епохи тирана Нерона. Більшість критиків справедливо твердить, що успіхом у читачів цей роман користувався тому, що згадані там особи були знайомі польському читачеві (а польськими читачами була, головним чином, — шляхта) були знайомі ще з років гімназичної освіти: і постать тирана Нерона, і страждання первісних християн в давньому Римі. У цьому романі правдиво зображено, зокрема, розгул бенкетів і оргій тамтешніх володарів з «вищого світу» і дуже правдиво зображено постать Петронія — автора знаменитого «*Сатирикона*». Нерона зображено як тирана-нелюда, котрий, до речі, став правителем Рима підступним шляхом, внаслідок загибелі його родини, не без «допомоги» самого Нерона. Глибоко з психологічної точки зору зображено Петронія, змушеного покінчити життя самогубством у розквіті молодості, життєвих сил і творчого успіху як письменника. Це він мусив зробити за таємним наказом Нерона — інакше — його було б страчено публічно. А причина полягала в тому, що Нерон, вважаючи себе геніальним співцем-поетом, а Петронія — своїм суперником в цьому розрізі, добився його смерті.

Своєрідним історичним романом в польській літературі став 1829 року роман Болеслава Пруса (Александра Гловацького) «*Фараон*». Він виник несподівано в творчому житті Пруса на тлі його звичайної прози критичного реалізму, в основному, з соціального життя Варшави, наприклад, його психологічно-побутових замальовок і фундаментально-соціального роману з життя Варшави — «*Лялька*». У чому полягає своєрідність роману «*Фараон*»? Тут за основу взято справжню зміну династій фараонів в давньому Єгипті, але на цьому достовірність історича твору і кінчається, бо про зміну нібито династій фараонів після фараона Рамзеса XII можна тільки говорити, як про авторську вигадку. Ніколи, мабуть, не існувало в світі молодого наступника Рамзеса XII — Рамзеса XIII — втілення демократичних прагнень та зміни фактичних законів Єгипту. Вигадкою є, мабуть, і заміна його владою жерців під егідою головного жерця Херіхора і взагалі зміна влади фараонів в давньому Єгипті. Серед польської критики можна назвати відомого історика польської літератури Александра Брюкнера в його «*Славетних нарисах історії польської літератури*», де його не «влаштувала» наявна алегоричність цього твору Болеслава Пруса, хоча і говорилося, що в даному разі алегоричність не випадкова, бо тут Прус висловив своє негативне ставлення до духівництва, зокрема, своє негативне ставлення до засилля духівництва у сучасній йому Польщі.

Говорячи про «художнє оформлення» творів Сенкевича і Пруса на історичну тематику, відзначимо живописність, скажімо, українських степів в романі «*Вогнем і мечем*», або зображення величезної пожежі у давньому Римі в «*Quo vadis?*», насправді зробленої, за таємним наказом Нерона, щоб цей нелюд творив свій черговий спів, надихаючись виглядом жакливого вогню. Або страшного затемнення сонця у «*Фараоні*» Пруса, яке злякало народ Єгипту, наче це був гнів Бога Асіріса, а жерці, насправді, використали це природне явище в своїх державних інтересах,

оскільки жерці знали день і час цього затемнення, оскільки знання єгипетських жерців в галузі астрономії були й тоді дивовижними.

Таким чином, у канву історичних романів Генрика Сенкевича і Болеслава Пруса дуже вдало «вплетено» реальні живописні картини, наче ілюстрації до тексту словесного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX века / Л. А. Булаховський. — Киев, 1957.
2. Булаховська Ю. Л. Генрик Сенкевич та його роман «Вогнем і мечем» : передмова / Ю. Л. Булаховська // Сенкевич Г. Вогнем і мечем. — Тернопіль : «Богдан», 1962.
3. Прус Болеслав // УРЕ. — Т. 13.
4. Brückner A. Dzieje literatury polskiej w zarysie. T. 2 / Brückner A. — Warszawa : Gebethner i Wolff; Kraków : G. Gebethner i Sp., 1908.